

Betinski težaci

Suočeni s potrošenim pašnjacima vlastitoga otoka, u 17. su stoljeću Betinjani, kao i njihovi prvi susjedi Murterini, doveli svoja stada ovaca i koza na kornatske i modravske pašnjake. Nisu ih u tome omele ni neizvjesne prilike tijekom mletačko-osmanskih ratova ni činjenica da su ulazili u prostor susjednih jurisdikcija, zadarske u Kornatima, a osmanske u Modravama. Štoviše, u kaotičnim su godinama Kandijskoga rata (1645. – 1669.) potpuno potisnuli dotadašnje kornatske pastire – Žmance s Dugoga otoka, a istodobno su u Modravama započeli s krčenjem zemljišta da bi podignuli nove nasade vinove loze.

Početkom 18. stoljeća, kada su se po konačnom uzmaku Osmanlija nazirale stabilnije političke i gospodarske prilike, Betinjanima i Murterinima, uz posjede na matičnom otoku, Kornati i Modrave postaju prostorom egzistencije i, što je još važnije, gospodarskih potencijala koji će hraniti buduće naraštaje.¹

Betinjani 18. stoljeća, kao i njihovi preci, pa i potomci, prije svega su bili težaci. Obrađuju zemlju svojih gospodara, u Poju pod selom, po Krajinama (izvan Poja), na *škojima*, na Kornatima, gdje su u prvom redu boravili kao pastiri, i na kopnu – u Modravama i okolici Tisnoga, Pirovca i Banjevac. Na matičnom otoku gospodari su im uglavnom bili šibenski plemići i trgovci, poglavito Divnići (Difnico), patroni njihove župne crkve. Kornatske pašnjake uzimali su u zakup od zadarskih vlasnika, a u Modravama im je gospodar bila država, koju je pravnim aktom investiture 1752. zamijenila obitelj Borelli. Uzgajali su uglavnom vinovu lozu, masline i smokve. Uz kuće, u vrtovima, podvornicama i u Poju ponešto su posijali, od žitarica najviše ječam, a od mahunarki bob, slanutak i grašak. Tu su ubirali i plodove s pokoje oskоруše ili badema. Gospodarima su davali dio priroda, s Poja trećinu, s Krajina petinu, s Modrava desetinu. Najveći su dio svojega radnog vijeka proveli na *intradi*, posvećujući se uhodanom kalendaru težačkih radova. Oni među njima koji su na Kornatima držali stoku imali su složeniji raspored poslova, ali, u pravilu, i brojniju obitelj, a time i više radnih ruku. Nekolicina imućnijih mogla si je, dakako, priuštiti i nadničare.²

Do svojega prekomorskog posjeda Betinjani su mogli samo brodom. Gajete i bracerе, prosječne dužine 6-7 metara, bile su u betinskom slučaju težački, a tek usput i ribarski brodovi, prilagođeni za prijevoz ljudi, stoke i poljoprivrednih proizvoda. Stoga je sasvim opravdano reći: akvatorij između Kornata, Pašmana, Modrava i Murtera bio je životni prostor betinskih težaka, prokrvљen mrežom morskih putova kojima su gotovo svakodnevno plovili.³ Premda okruženi morem, za razliku od svojih bližih i daljih otočnih susjeda Prvićana, Zlarinjana, Saljana, Ižana, Silbenjana, Olibljana i mnogih drugih, nisu bili ni ribari ni pomorci. Budući da su kornatska ribolovišta bila u rukama Saljana, gospodarske aktivnosti Betinjana i Murterina na Kornatima bile su usmjerene najviše stočarstvu. To im se i isplatilo. Njihov je kornatski sir u 18. stoljeću postao ve-

oma cijenjen proizvod, a razvozili su ga diljem jadranskoga bazena bokeljski trgovci i brodari, s kojima su Betinjani i Murterini njegovali posebno dobre trgovačke odnose.⁴

Poznati pak talijanski prirodoslovac i putopisac Alberto Fortis (1741. – 1803.) vjerojatno nije kušao kornatski sir (možda su mu iz nekog razloga uskratili tu slast), jer je o Betinjanima zabilježio samo ovo: *Najdraži zanat Betinjana, stanovnika zapadnog kraja ovog otoka, jest skupljanje, močenje, pređenje i tkanje brnistre za kojom odlaze u potragu do obala Istre i po otocima Kvarnera. Od nje prave platno različite debljine, koje služi za vreće, a katkad za seljačke košulje i suknje; nema sumnje da bi od te biljke izišle bolje rukotvorine kada bi je se obrađivalo s manje grubosti. More im služi za namakanje svežanja.*⁵ Fortisov je podatak veoma dragocjen. Tko zna koje su još posebne vještine posjedovali betinski težaci a da to nije pribilježeno u suhoparnim pravnim aktima koje su povjesničari prisiljeni rabiti kao najbolje ušćuvane povijesne izvore.

Prosječna je betinska obitelj imala šest članova. Gotovo je svaki treći Betinjanin nosio ime Ive, Ante ili Mate, dočim se svaka druga Betinka zvala Antica, Ivanica, Jele/Jelina, Kate, Tomica ili Luce.⁶ Od dana krštenja, kada su im nadjenuta imena, crkveni su običaji, s pomno ustrojenim slijedom sakramenata, Betinke i Betinjane pratili do smrti: ispovijed, prva pričest, krizma, vjenčanje, mise, molitve, blagdani, procesije, bratovštine, milostinja, zavjeti, posljednja pričest, pomazanje... A onda i nakon smrti, održavanjem misa zadušnica i legata kojima su pokojnici tražili spasenje svojih duša u nebeskom svijetu.

Poput njihovih bližih i daljih susjeda na prostoru “stare” seoske Dalmacije, Betinjani su kroz život “brodili” omeđeni i usmjeravani pravnim okvirima gradskoga statuta (u njihovu slučaju šibenskoga), običajnim normama seoske zajednice, katoličkim kalendarom te napose odnosima unutar obitelji, koji su se temeljili na očevu autoritetu i ustaljenoj hijerarhiji: mlađi su bili podređeni starijima, a žene muškarcima.⁷

Obitelj je bila nedjeljivi i nosivi organizam seoske zajednice, dominantan u odnosu na pojedinca i rod. Njezin je identitet s jedne strane počivao na topografiji naslijeđenoga zemljišnog posjeda, a s druge na baštinjenom prezimenu, koje se upravo nalazilo u završnoj etapi ustaljenja. U nedostatku muških potomaka obiteljsko se imanje, a zajedno s njim i prezime, prenosilo na zeta ili posinka. Kućni je starješina na taj način održavao sjećanje na svoje pretke i osiguravao obilje posmrtnih molitvi za svoju grešnu dušu.

Kada se Ive Pavin 1722. našao u poodmakloj dobi i bez muških potomaka, predao je svojem zetu Stipi Šimatovu iz Tisnoga polovicu imanja, obvezavši ga da živi s njim do smrti. Stipe je u tom trenutku bio tek odnedavno udovac, ali dobio je punčevo dopuštenje da se ponovno oženi, pa se u studenom 1723. oženio Baricom Skračinom iz Murtera. No ubrzo je i Stipu snašla smrt, pa je Ive našao Barici drugoga supruga, Miha Katina iz Jezera. Zajednica se na taj način i dalje održala. Barica je u braku s Mihom rodila dva sina, Grgu (1729.) i Matu (1732.), ali je nedugo zatim preminula. Miho se ponovno oženio 1736., a s novom je ženom, Katom Plesninom iz Murtera, i dalje

živio kod Pavina u Betini. Kate mu je rodila dva sina, Grgu (1738.) i Matu (1749.), te dvije kćeri – Ivanicu (1742.) i Anticu (1752.). Tako su se u obitelji Ive Pavina sustjecali svi otočki geni: betinski, murterski, jezerski i tišnjanski. Iako ga nije naslijedio nitko njegove krvi, ni po muškoj ni po ženskoj liniji, Stipina i Mihina djeca krštena su pod njegovim prezimenom – Pavin.⁸ Koliko se držalo do prezimena svjedoči i slučaj Vida Mikuličina, koji je 1749. ostavio imanje svojoj nećakinji Tomici, ali pod uvjetom da se uda za mladića na dobru glasu i da se djeca koja budu plod toga braka zovu po njegovu imenu – Mikuličini.⁹

Bilo je i onih koji nisu imali osobito sretan odnos sa svojim muškim potomcima, pa su ih nastojali lišiti nasljedstva, u mjeri u kojoj je to zakonski bilo dopušteno. Pere Jukin zvan Tomasov imao je šest kćeri i jednoga sina, a dvostruko mu je prezime bilo nadjenuto zbog toga što je kod Tomasovih živio u statusu priženika. Nakon smrti svoje supruge raspolagao je i njezinom imovinom i svojom djedovinom. Oporučno je polovicu djedovine (Jukine baštine) dodijelio na doživotno uživanje svojem nećaku fra Peri Jurićevu, a kćer je Anicu odredio za glavnu nasljednicu. Razlog zbog kojega Pere u nasljedstvo nije uključio svojega emancipiranog sina Miha vjerojatno je povezan s jednim nemilim događajem koji je umalo završio Perinom smrću. Miho je naime svojega oca pokušao lišiti života, što bi i bio uspio da Pere nije u zadnjem trenutku odgurnuo cijev puške koja je u njega bila uperena, pa mu je ispaljeni metak “samo” razderao kaput i ječermu. Miho je time svoje mogućnosti da naslijedi i ostatak imanja zauvijek upropastio, a Anica je postala *herede residuaria*, dobra prilika za nekoga koristoljubivog zavodnika.¹⁰

Bili su to ipak izvanredni slučajevi. Veći broj obitelji nije imao poteškoća s održavanjem uobičajenoga i željenoga nasljednog reda. Kontinuitet je i dalje postojao: zajednica betinskih obitelji, čiji su članovi u najvećoj mjeri izravni potomci prvih Betinjana iz dalekoga 15. stoljeća, čvrsto se držala na okupu. U tom su zatvorenom krugu Balinovi, Bilini, Bokanovi, Bosnini, Bućini, Burtinovi, Dondivini, Dorini, Dragini, Ferarini, Girinovi, Golini, Gradiškini, Jadrešini, Jakasovi, Jakovčevi, Jelini, Jukini, Juroševi, Jušini, Kapovi, Lukini, Magazinovi, Mikasovi, Mikini, Mikuličini, Marini, Nadrčićevi, Nenadini, Paškvalinovi, Pavićevi, Pavini, Periševi, Plasanovi, Radini, Sladini, Šandrićni, Škevinci, Tomasovi, Tomišini i Vidovi. No promjene su se upravo događale, jer se betinska zajednica jačala trajno useljenim obiteljima. Nije ih bilo mnogo, ali su ostavile dubok pečat. Ferrarijevi, podrijetlom iz Bergama, u Betini su držali dućan. Urodini su došli iz Šibenika kao kovači, a Filipijevi iz Korčule kao brodograditelji.¹¹

Sve su obitelji preko svojih starješina sudjelovale u radu seoske skupštine (posobe). Na skupštinama se raspravljalo o svim pitanjima važnim za zajednicu. Upravnu strukturu i vezu seoske zajednice s vlastima činili su harambaša (glavar sela), seoski suci i glasnik (čauš). Uvedene su i nove službe, pa su tako 1782. glavari Betine (*capi di Betina*) harambaša Pere Jušin, zastavnik Miho Juroš, narednik Pere Dondivin i poručnik Ive Jakovčev, a 1792. među seoskim “činovnicima” nalazimo još i kaplara te dvojicu čelnika glavne bratovštine.¹² Jedan je suvremenik zapazio da vojni naslovi u dalmatinskim

selima služe uglavnom za izbjegavanje javnih radova, pa se zalagao za njihovo ukidanje.¹³ U betinskom slučaju, a slutimo da je tako bilo i drugdje, javne su radove u pravilu izbjegavali boljestojeći oportunisti.

Pisani tragovi o radu seoske skupštine vezani su uglavnom za izbor zastupnika u pravnim poslovima, ponajviše u svrhu očuvanja ili proširenja zemljišnih odnosno težačkih prava (sporovi s gospodarima zemlje i susjednim selima), oslobođenja od javnih tereta, ugovaranja građevinskih radova (podizanje zvonika i dogradnja crkve) i zajedničkoga zaduživanja. Tako su 1702. betinski harambaša Vid Kapov i seoski sudac Ive Sladin, izaslanici mjesne posobe, opunomoćili svojega sumještana Matu Magazinova da zatraži izuzeće betinske zajednice od javne obveze gradnje vapnenica i dovoza dvopeka u Knin.¹⁴ Šibenski je knez 1735. dao dopuštenje da se na uobičajenom mjestu okupi posoba sudaca, glavara, staraca i ljudi Betine da bi raspravljala o niskim otkupnim cijenama maslinova ulja.¹⁵ Veoma je vjerojatno da su se na posobama razmatrali i neki interni obiteljski konflikti kao i postupci kojima su pojedinci ili skupine nanosili štetu interesima kolektiva. O tome svjedoči slučaj iz 1730., kada se jedan spor o nasljedstvu rješavao upravo na posobi, i to prema *starim betinskim običajima*.¹⁶

Betinska je zajednica 1725. imala 558 članova, a 1787. bio ih je gotovo jednak broj – 561.¹⁷ U tim se brojevima zrcale opća obilježja dalmatinskoga 18. stoljeća – česta oskudica i s njom povezana demografska stagnacija. Neposredna je ratna opasnost nestala, ali glad i bolest nisu. Oskudica je najteže pogađala najsiriromašnije obitelji, ali i one koje su imale malo radnih ruku, poput domaćinstava udovica s maloljetnom djecom. Prema godišnjem kretanju broja umrlih za murtersko naselje, a isto bi trebalo vrijediti i za Betinu, prepoznate su sljedeće krizne godine: 1738., 1741., 1758., 1764., 1770. – 1772., 1783. i 1791. – 1792. Drugi izvori bilježe oskudicu 1740., 1754. – 1756., 1782., 1785. i 1789. godine.¹⁸ Mnogi su se seljaci za gladnih godina zaduživali kod lokalnih trgovaca i svojih zemljišnih gospodara, zalažući svoje kuće, vrtove, nasade vinove loze i masline. Zaduhivanje je, međutim, bilo opća pojava i u razdoblju osrednjih, pa i dobrih ljetina, kao što je to uostalom i danas. Novac se pozajmljivao za otplatu starih dugova, za kupnju neophodnih namirnica, za ulaganje u nove voćne nasade, za dogradnju kuće, troškove liječenja... Mnoštvo je primjera. Betinski je harambaša Vid Kapov 1707. ugovorio reprogram duga za kuću koju je njegov otac Šime 1666. kupio od šibenskoga trgovca Marchija Tette. Zasigurno mu nije godilo saznanje da još nisu bile otplaćene ni kamate, a kamoli glavnica od 1.208 lira. Preostali je iznos Vid obećao platiti Tettinim nasljednicima kroz sljedećih šesnaest godina, što u novcu, a što u vinu i ulju. Kada je Stoji Sladinoj šibenski liječnik Sebastijan Marzari 1721. izdao račun od 50 lira za saniranje ozljeda glave i ruke, njezin je brat Nikola obećao da će dug podmiriti u dvije jednake rate u roku od šest mjeseci. Što je pak nagnalo Magazinove, najbrojniju i najimućniju betinsku obitelj, da se 1730. zaduži kod zadarskoga trgovca Ivana Marije Canove za pozamašan iznos od 2.500 lira, teško je dokučiti. Zato je Jele, udovica Tome

Gradiške, zadužujući se 1740. kod svojega sumještanina Ive Juroša, izjavila da to čini da bi preživjela *nel presente calamitoso anno*.¹⁹

Zajednička zaduživanja seoske zajednice dodatno su opterećivala obiteljske proračune. Premda su se pritom u zalog davale seoske nekretnine, dio su rizika na sebe preuzimali imućniji težaci i seoski dužnosnici, jamčeći vjerovnicima svojom imovinom. Betinska je zajednica desetljećima vraćala tri kredita koja su im bila od životne važnosti: dva su bila vezana za parnične troškove, a jedan za dogradnju crkve i podizanje zvonika. Još su 1691. Betinjani pozajmili 1.240 lira od pravičkih franjevac da bi platili odvjetnike i druge troškove u parnici protiv plemića Dominika Semonića zbog zemalja u Modravama. Glavnicu su podmirili tek 1727., a u međuvremenu su plaćali 74 lire godišnje kamate (6%).²⁰ Zbog Modrava su, zajedno s Murterinima, vodili i iscrpljujuće parnice protiv Pakoštanaca. Taj je pravni spor, uz povremene i privremene prekide, sporazume, pritužbe, namjerna izazivanja štete u vinogradima, otimanja stoke, pa i međusobne fizičke obračune, trajao duže od stoljeća.²¹ Financijski je ipak najteže bilo podnijeti troškove za dogradnju crkve i podizanje zvonika župne crkve sv. Frane. Tako su sedmorica Betinjana jamčila svojom imovinom za kredit od 3.000 lira koji su uzeli od doktora Vicka Dominisa 1721. godine. Dug su podmirili kroz dvije godine, no 1725. uzeli su novi kredit od 1.000 lira kod kanonika Krste Galzigne, dajući u zalog crkveni mlin za masline.²² U dva su navrata, 1731. i 1732., novac pozajmili od tišnjanskoga trgovca Banchettija, ukupno 4.000 lira, a taj su kredit isplaćivali dvadeset godina.²³ Radove na crkvi i zvoniku izvodili su klesarski majstori Petar Skoko i njegov sin Ivan, i to za plaću od 13.000 lira. Nisu Betinjani za *kampanel* samo duboko posegnuli u svoje džepove, nego su majstorima pomagali pripremajući im kamenje, vapno i pijesak. Čitava je zajednica zapravo gradila zvonik, koji je Betinu činio mjestom živahne i neustaljene svakodnevice.²⁴

Odakle Betinjanima uopće mogućnosti i potreba za gradnjom skupoga zvonika, i to u vremenu kada su ih materijalno znatno opterećivale parnice s Pakoštancima, a fizički i mentalno okupirali poslovi oko razgranatoga posjeda? Nema sumnje u to da dio odgovora treba tražiti u duhu vremena, ali izgled i veličina zvonika zacijelo su bili i stvar prestiža, barem unutar otočne zajednice. Tišnjanski je zvonik ostao nedovršen, a jezerski je po skladnosti i utrošku sredstava bio uz bok betinskom, premda je tišnjanska zajednica od svih otočnih bila najimućnija, a jezerska najsiriomašnija. Murterini pak, za razliku od ostalih triju otočnih naselja, uopće nisu iskazivali zanimanje za uljepšavanje i monumentaliziranje crkvene infrastrukture. Je li Betinjanima u njihovim graditeljskim pothvatima materijalno pomagala obitelj Divnić, pod čijim se patronatom u prvoj polovini 17. stoljeća nalazila crkva sv. Frane, ostaje zasada nepoznato, iako je to veoma vjerojatno.²⁵

Odnos sa susjednim seoskim zajednicama nije se izgrađivao samo na temelju nadmetanja i suparništva, nego je ponajprije bio iskaz zajedničkih potreba i solidarnosti. Tako je bilo i na relaciji Betinjani – Murterini. Te su dvije zajednice imale štošta zajed-

ničko, ali najviše ih je povezivalo nedjeljivo trojstvo uvjetovanoga suživota: zajedničko groblje kod crkve Gospe od Gradine, zajednički zemljišni posjed koji se očitovao u posvemašnjoj ispremiješanosti parcela te zajednički smjerovi teritorijalne ekspanzije (Kornati i Modrave). Prve veće nesuglasice javile su se zbog nastojanja Betinjana da osnuju svoju župu i odijele se od murterske, što im je i uspjelo 1680. godine.²⁶ U sukobu su Betinjani i Murterini bili i zbog razgraničenja na Modravama, gdje su pokušali zamjenom parcela stvoriti dva odijeljena zemljišna posjeda – murterski i betinski. S druge strane, zajedničkim su se snagama za taj isti modravski posjed borili protiv pakoštanskih težaka, i to s vidljivim uspjehom: u parničnom su postupku konačno 1750. “osvojili” nekoliko četvornih kilometara prostora, pomaknuvši granicu između šibenskoga i zadarskoga teritorija onamo gdje se ona nalazi i danas. Granični zid koji je potom podignut još uvijek nosi znakovito ime – *Meja*, a po njemu se i okolne modravske zemlje zovu *Meje*. Zabilježen je i jedan zemljišni spor između Betinjana i Tišnjana. Kada su Tišnjani, članovi bratovštine sv. Roka, 1748. dobili u težaštinu zemlje na Ratu, poluotoku nasuprot Betini, došli su u sukob s nekolicinom betinskih težaka koji im nisu dali pristup, nego su na toj zemlji bez dopuštenja zasadili svoju lozu.²⁷ Takvi su nesporedazumi, jer izneseni primjeri zacijelo nisu iznimke, lako mogli dovesti do međumjesnih neprijateljstava. No vidljiva je i druga strana susjedskih odnosa, pojedinačnih, obiteljskih i staleških: rodbinske veze, kumstva, zajednička druženja, na intradi i u konobi, težačke zajednice, članstva u bratovštinama... Kada je riječ o bratovštinama, ovdje je potrebno spomenuti imena osnivača betinske *skule* Blažene Djevice Marije od Karmena, potpisanih na prvoj stranici matrikule pod nadnevkom 16. srpnja 1753. godine: *gosp. Tome Livić, parok i brat ove skule, popi Dume Jakovčev i Ante Magazinov, signori Francisko Ferrari, Jakov Ferrari i Piero Skoko, alfir Ive Juroš, proto Ive Skoko, don Ante Eškinja iz Biograda, signor Mate Lukas iz Ostrovice, fra Stipan Wlinovich iz Pakoštana, Josip Marušin i Ive Marušin iz Murtera te još petorica Betinjana*. I u sljedećim je godinama bilo više novoupisanih članova iz betinskoga susjedstva, Banjevaca, Biograda, Murtera, Zlosela (Pirovac) i Vrgade, nego iz same Betine! To će se, dakako, poslije promijeniti. Prve stranice matrikule svjedoče o snažnim vezama između Betinjana i Banjevcana s kontinenta, koje su očito usko povezane s činjenicom da je riječ o zemljišnim susjedima (Betinjani su imali zemlje u Dijanovićima, uz Vransko jezero, do banjevačkih zemalja), ali su mogle biti potaknute i mogućnostima razmjene gospodarskih proizvoda. Primjećujemo i da je među bratimima bilo više Biograđana, a samo jedan Pakoštana, i to fratar, što je i razumljivo kada se u obzir uzme betinsko-pakoštanski sukob oko Modrava. Tu su i Vrgadini, stanovnici Murteru najbližega otoka. Općenito, veze Betine i Murtera, za razliku od tišnjanskih i jezerskih, bile su intenzivnije sa susjednim naseljima zadarske jurisdikcije nego s onima šibenske. Posve je jasno da je to posljedica razmjesta njihova zemljišnoga posjeda.

Društvena mreža koja je povezivala Betinjane i “druge” u međuvremenu se bitno promijenila. No nešto je od 18. stoljeća ipak ostalo. U prvom je redu to rasprostranjen,

razmrvljen, ali i osebujan, zemljišni posjed. Današnji Betinjani mogu biti zahvalni svojim precima i na tome što imaju jedan od najelegantnijih baroknih dalmatinskih zvonika, koji daje pečat i uobličuje skladnu cjelinu njihove povijesne jezgre. U 18. su stoljeću postavljeni i temelji lokalne brodogradnje, koja je ubrzo, zahvaljujući useljenoj obitelji kalafata Filipija iz Korčule, prosperirala do regionalne prepoznatljivosti. Zvonik s jedne strane i brodograđevno umijeće s druge još su uvijek nosivi stupovi betinskoga prostornog i duhovnog identiteta.

Kristijan Juran

Bilješke:

- ¹ Podrobnije o povijesti otoka Murtera i stanovništva njegovih naselja u ranom novom vijeku vidi u: Krsto Stojić, *Sela šibenskog kotara* (Šibenik 1941), 200-236; Božo Dulibić, "Borba murterskih seljaka za staro pravo", *Šibenska revija* 4-5 (1955), 53-70; Ante Šupuk, *Šibenski glagoljski spomenici* (Zagreb 1957); Sven Kulušić, *Murterski kraj* (Murter 1984); Šime Peričić, "Prilog poznavanju gospodarstva otoka Murtera u prošlosti", *Murterski godišnjak* 2 (2004), 323-349; Kulušić, *Knjiga o Kornatima* (Murter 2006); Kristijan Juran, *Otok Murter u razdoblju mletačke uprave (1412. – 1797.)*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru (2008); Juran, "Kornati od 14. do 19. stoljeća", u: *Toponimija kornatskog otočja*, ur. Vladimir Skračić (Zadar 2013), 99-157.
- ² O zemljišnim odnosima i topografiji betinskih posjeda najpotpunije vidi u: Juran, *Otok Murter*, 50-79, 113-177 i Juran, "Gospodarska i vlasnička struktura zemljišnog posjeda na otoku Murteru u kasnome srednjem vijeku (14.-16. st.)", u: *Toponimija otoka Murtera*, ur. Vladimir Skračić (Zadar 2010), 63-84.
- ³ Vladimir Skračić, "Kurnaska gajeta – sveti brod", *Čakavska rič* 31 (2003), 33-51.
- ⁴ Juran, "Kornati od 14. do 19. stoljeća", 120.
- ⁵ Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, prir. Josip Bratulić, prev. Mate Maras (Zagreb 1984), 109.
- ⁶ Juran, "Betinska osobna imena u 18. i 19. stoljeću", u: *Zadarski filološki dani I* (Zadar 2007), 167-175.
- ⁷ Juran, *Otok Murter*, 211-212.
- ⁸ Državni arhiv u Zadru, Šibenski bilježnici (dalje: DAZd, ŠB), kut. 87/VII, knj. 13, 2429r-2430r i kut. 87/IX, knj. 18, 302r-303r; Župni arhiv Betina (dalje: ŽAB), Matična knjiga krštenih 1719. – 1838.; Juran, *Otok Murter*, 219.
- ⁹ Juran, *Otok Murter*, 220.
- ¹⁰ Juran, *Otok Murter*, 220-221.
- ¹¹ ŽAB, Matična knjiga krštenih 1719. – 1838.; Juran, *Otok Murter*, 202.
- ¹² Biskupijski arhiv Šibenik, Šibenska biskupija (dalje: BAŠ, ŠB), sv. 178; Državni arhiv u Šibeniku, Divnićev arhiv, sv. 148.
- ¹³ Bernard Stulli, *Iz prošlosti Dalmacije* (Split 1992), 305.
- ¹⁴ Juran, *Otok Murter*, 82.
- ¹⁵ DAZd, ŠB, kut. 87/XIa, 310r-312v.
- ¹⁶ Juran, *Otok Murter*, 85.
- ¹⁷ BAŠ, ŠB, sv. 165; Juran, *Otok Murter*, 108.

- ¹⁸ DAZd, ŠB, kut. 101/IX, knj. 17, 32v-34v, 43r-44r i knj. 18, 206r-219r, kut. 101/X, knj. 19, 30v-31r, 48v-85v, kut. 105/II, III, 39v-41r, 63v-64r, 170v-174r, kut. 105/IV, 1r i d.; Juran, "Stanovništvo Murtera u 18. stoljeću i početkom 19. stoljeća. Građa iz matičnih knjiga 1718. – 1815.", *Povijesni prilozi* 22 (2003), br. 25, 251-252; Juran, *Otok Murter*, 108.
- ¹⁹ Izvori za navedena četiri kreditna ugovora: DAZd, ŠB, kut. 87/II, knj. 4, 1175v-1176r; kut. 87/VII, knj. 13, 2265v; kut. 87/X, knj. 20, 63r-v; kut. 87/XIV, knj. 26, 32v-33r.
- ²⁰ DAZd, ŠB, kut. 87/IX, knj. 17, 452v-454r.
- ²¹ Juran, *Otok Murter*, 74-75.
- ²² DAZd, ŠB, kut. 87/VII, knj. 13, 2268r-2269r, kut. 87/VIII, knj. 16, 94r-95r.
- ²³ DAZd, ŠB, kut. 91/III, knj. IV, 1516r-v, 1553v-1554v, kut. 95/III, sv. a, 46v-47r.
- ²⁴ Juran, *Otok Murter*, 203.
- ²⁵ Vidi u: Juran – Sofija Sorić, "Spomenici sakralnoga graditeljstva na otoku Murteru", u: *Toponimija otoka Murtera*, 97-121.
- ²⁶ Stošić, *Sela šibenskog kotara*, 223-224.
- ²⁷ Juran, *Otok Murter*, 74-75, 223.